

III. Několik novějších příkladů literární areálovosti⁸⁴

A. Ota Filip

Jsou literární díla, která nejsou významná svou poetologickou strukturou a tím, že posunula vývoj literatury mílovými kroky kupředu, ale tím, že se pohybují na hraně, na pomezí žánrů, že jsou v tomto smyslu experimentují a současně geniálně reflektují širší společenské souvislosti, stávající se tak emblémem určitého prostoru a času. Takovým dílem je v roce 2000 souběžně česky a německy vydaný román česko-německého spisovatele a novináře Oty Filipa *Sedmý životopis*.⁸⁵ Tomuto dílu jsem v roce 2001 věnoval sérii monotematických a konfrontačních studií; lze tedy tuto analýzu chápat jednak jako další článek tohoto řetězce, jednak jako v jistém smyslu sumarizaci problematiky z určitého úhlu a uvedení nových kontextů. Pokud jsem doposud toto dílo zkoumal z hlediska

84 Viz I. Pospíšil: Střední Evropa a Slované, Masarykova univerzita, Brno 2006.

85 Česko-německý spisovatel **Ota Filip** se narodil 9. 3. 1930 ve Slezské Ostravě, gymnázium vystudoval v Praze, pracoval jako administrátor, novinář, horník, pomocný dělník, brusič, v letech 1968–69 jako redaktor ostravského nakladatelství Profil, od počátku tzv. normalizace byl řidičem, poté byl odsouzen za podvracení republiky. Od roku 1974 žije v Německu jako německý spisovatel, lektor Fischer Verlag a také jako ceněný komentátor známých německých novin: přispíval do Die Welt, Frankfurter Allgemeine Zeitung a do exilového tisku (Svědectví, Listy, Obrys). Kritika ho charakterizuje jako autora, který mapuje vztah jedince a dějin, napětí mezi „velkými“ a „malými“ dějinami. K tomu lze dodat, že jeho dílo je svého druhu více či méně přesná reflexe vlastního života a že má silný konfesní a autobiografický ráz. Jeho prvním větším literárním dílem je román *Cesta ke hřbitovu* (1968) autobiograficky líčící dospívání chlapce za protektorátu ve válečných časech. Sazba jeho druhého románu *Blázen ve městě* byla za počínající normalizace rozmetána (1969, vyšlo ve Frankfurtu nad Mohanem r. 1969 jako *Ein Narr für jede Stadt* a pak znovu v Curychu roku 1975) rozmetána. Po emigraci do Německa jeho tvorba pokračuje v podobném duchu: jen zápas mezi dokumentárností, autenticitou, konfesností a ironickým odstupem od vypravěče a líčených postav se zintenzivňuje. V tomto smyslu je klíčový román *Nanebevstoupení Lojzka Lapáčka ze Slezské Ostravy* (vyšlo nejprve německy jako *Die Himmelfahrt des Lojzek aus Schlesich Ostrau*, Frankfurt am Main 1973, čes. Köln am Rhein 1974, Praha 1994). Z dalšího díla uvádíme *Zweikämpfe* (Frankfurt am Main 1975), *Poskvvrněné početí* (Toronto 1976, 1990), *Der Grossvater und die Kanone* (Frankfurt am Main 1981), *Tomatendiebe aus Aserbaidschan und andere Satiren* (Frankfurt am Main 1981), *Café Slavia* (Frankfurt am Main 1985, čes. *Kavárna Slavia*, 1993, přel. Sergej Machonin), *Die Sehnsucht nach Perocida* (Frankfurt am Main 1988) a *Die stillen Toten unterm Klee* (Frankfurt am Main 1992). Překládal do němčiny J. Skácela, Z. Rotrekla, naopak prózy R. Kunzeho do češtiny.

poetologicko(morfologicko)-genologického, z pozice vizualizace a poněkud zvláštního, široce pojímaného humoru lámajícího se do šklebu, trapnosti, smutku a úzkosti, resp. v srovnávacím aspektu⁸⁶, nyní se ukazuje, že toto vše se z časoprostorového hlediska slévá do jiné problémové řeky, jíž je středoevropská dimenze a středoevropský osud. K syžetu románu odkazují k poznámce č. 1.

Problém střední Evropy je spojen s vícejazykovým a vícekulturním charakterem tohoto prostoru a z toho vyplývající „multimentalitou“, resp. jeho multidimenzionální heterogenitou. Dosavadní pokusy eliminovat tuto disperzi, dezintegraci a heterogenitu, která je svou povahou především heterogenitou hodnotovou, axiologickou, sváděly k úsilí o dominanci jednoho nebo dvou prvků (majoritních) a k potlačení prvků ostatních (minoritních) – to však, jak ukázaly dějiny, vedlo k pravému opaku, tedy k posilování odlišností na úkor společných míst (*loci communes*), k potlačování vědomí společných dějin a posilování vlastního národního vidění. Multikulturnost střední Evropy je vleklým traumatem, které se podobá traumatu jiných „křížovatkových“ prostorů, např. Balkánu nebo prostoru Pobaltí či polsko-bělorusko-litevsko-ukrajinskému regionu s historickým pozadím v Rakousku-Uhersku a Rusku. Toto trauma se v krásné

Podle románu *Nanebevstoupení Lojzka Lapáčka ze Slezské Ostravy* byl natočen v podstatě neúspěšný televizní seriál (1994). Román *Sedmý životopis* (HOST, Brno 2000, něm. v témže roce S. Fischer Verlag) je autorovou reflexí odhalení jeho vázacího aktu s československou tajnou službou roku 1952 poté, co udal skupinu kamarádů, s nimiž chtěl ilegálně prchat do Německa. Po tomto odhalení spáchal Filipův syn v Německu sebevraždu. Česká kritika hodnotila román rozporně, spíše negativně: v tomto smyslu je signifikantní recenze M. Jungmanna v *Literárních novinách* (Jungmann, M.: *Báseň a pravda. Literární noviny* č. 14, 4. dubna 2001, s. 9), v níž se Filipovi vytýká bagatelizace vlastní viny a vyhýbání mravní odpovědnosti – podle našeho soudu je to hodnocení příliš příkré. Román je krajním příkladem dominantní Filipovy metody, tj. prolnutí kronikového modelu s konfesním románem, v němž fakt vytlačuje fikci, prolamuje se do ní a omezuje ji na minimum.

86 Viz naše studie: *Humor jako mobilizace psychiky, potencialita, zmarňování, přesah a nebezpečí* (*Sedmý životopis Oty Filipa a jeho předchůdci*). *Stylistyka X, Opole* 2001, s. 33-46. *Osobnost a literární žánr v kleštích dějin* (*Poetika dějinného zmarňování na pomezí faktu a fikce aneb Ahasver 20. století: román Oty Filipa Sedmý životopis*). *Slavia Occidentalis*, tom 58 (2001), Poznaň 2001, s. 58-155. *Mitteuropäische Dimension und mitteleuropäisches Schicksal in Ota Filip's konfessionelem Roman-Dokument Sedmý životopis*. In: *Litteraria Humanitas XI. Crossroads of Cultures: Central Europe, Kreuzwege der Kulturen: Mitteleuropa, Křížovatký kultury: Střední Evropa, Perekrestki kul'tury: Srednjaja Jevropa*. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav slavistiky, Brno 2002, editor: Ivo Pospíšil, s. 305-316. *Vizualizace v komplexu uměleckých detailů v románu Oty Filipa Sedmý životopis*. In: *Dwudziestowieczna ikonosfera w literaturach europejskich. Wizualizacja w literaturze*. Pod redakcją Bożeny Tokarz, Katowice 2002, s. 299–307. *Literatura a úzkost: Ota Filip a Oksana Zabužko*. *Bohemica Litteraria*, roč. 2001, V 4, s. 147-153. *Roždenije srednejevropejskoj poetiki* (F. Kautman – O. Filip – J. Zogata – M. Viewegh). In: *Vzaimodejstvije literatur v mirovom literaturnom processe. Problemy teoretičeskoj i istoričeskoj poetiki. Materialy X meždunarodnoj naučnoj konferencii v dvuch častjach*. *Meždunarodnaja asociacija prepodavatelej ruskogo jazyka i literatury, Učreždenije obrazovanija „Grodnenskij Gosudarstvennyj Universitet imeni Janki Kupaly, Grodno* 2005, čast' 1, s. 79-91.

literatuře reflektuje jako hodnotová neukotvenost související s multilingvismem a multikulturalitou literárních postav, s jejich ideovým váháním (křesťanství, katolicismus, protestantismus, konzervatismus, liberalismus, volnomyšlenkářství a ateismus, fašismus a nacismus, marxismus, komunismus). Paradoxně v tak silném, pluralitním proudění tolika kulturních a politických vrstev se posiluje osamění a odcizení člověka, jeho dějinná vykořeněnost. Přesně tuto existenciální polohu středoevropanství vystihla tzv. pražská německá literatura, zejména Franz Kafka. Současně právě on ukázal, jak je důležité, aby se to, co se zdá nevýhodou a výjimkou, něčím výlučným, stalo světovým, obecně lidským; podobně jako T. G. Masaryk tvrdil, že česká otázka má smysl pouze jako otázka světová a obecně lidská. Tedy paradoxně to, co se jevílo jako příčina odcizení a vykořeněnosti (multilingvnost, multikulturalita a mentální heterogenita), může se „přepnutím“ stát prostředkem k jejich překonání. Zatímco se dříve hledaly prostředky k překonání zmíněné heterogenity v prosazení jedné či dvou dominancí (německé, později rusko-sovětské), nyní se ukazuje, že balanci heterogenity lze nejlépe najít v pluralitním, vzájemném respektování tak, že se bilaterální animozity (např. česko-německá, dílem česko-polská, maďarsko-slovenská, česko-slovenská aj.) překonávají multilaterálností a multikulturalním charakterem středoevropanství, které bylo koncipováno po řadu desetiletí, a to v různých rovinách⁸⁷.

87 Viz např. tyto studie: A Social and Economic History of Central European Jewry, eds. by Yehuda Don and Victor Karady, Transaction Publishers, New Brunswick – London 1990. Balík, S. – Holzer, J. (ed.) – Kubová, O. – Machovcová, E. – Pospíšil, I. – Rakovský, A.: Komunistické strany v postsovětských stranicko-politických soustavách. Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity, Brno 2000. Bartsch, S.: Minderheitenschutz in der internationalen Politik. Opladen 1995. Bátonyi, G.: Britain and Central Europe 1918–1933. Oxford 1999. Béhar, P.: Zentraleuropa im Brennpunkt. Graz 1994. Bilance a výhledy středu Evropy na prahu 21. století. Konvoj, Brno 2000. Blumenwitz, D. (Hrsg.): Aktuelle rechtliche und praktische Fragen der Volksgruppen und Minderheitenschutzrechtes. Köln 1994. Blumenwitz, D. (Hrsg.): Volksgruppen und Minderheiten: politische Vertretung und Kulturautonomie. Berlin 1995. Blumenwitz, D.: Internationale Schutzmechanismen zu Durchsetzung von Minderheiten und Volksgruppenrechten. Köln 1997. Boden, M.: Nationalitäten, Minderheiten und ethnische Konflikte in Europa. München 1995. Burmeister, H.-P. – Boldt, F. – Mészáros, G. (Hrsg.): Mitteleuropa: Traum oder Trauma? Bremen 1988. Busek, E. – Bix, E.: Projekt Mitteleuropa. Wien 1986. Busek, E. – Wilflinger: Aufbruch nach Mitteleuropa: Rekonstruktion eines versunkenen Kontinents. Wien 1986. Central Europe. Core or Periphery? Copenhagen Business School Press, København 2000. Coudenhove-Kalergi, R. N.: Krise der Weltanschauung. Wien 1923. Coudenhove-Kalergi, R. N.: Weltmacht Europa. Stuttgart 1971. Coudenhove-Kalergi, R. N.: Kommen die Vereinigten Staaten von Europa? Glarus 1938. Coudenhove-Kalergi, R. N.: Pan-Europa. Wien 1923. Coudenhove-Kalergi, R. N.: Totaler Staat – totaler Mensch. Wien 1937. Dančák, B. – Fiala, P. (eds): Národnostní politika v postkomunistických zemích. Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity, Brno 2000. Dančák, B. (ed.) – Pospíšil, I. – Rakovský, A.: Pobaltí v transformaci. Politický vývoj Estonska, Litvy a Lotyšska. Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity, Brno 1999. Dor, M.: Mitteleuropa: Mythos oder Wirklichkeit? Aus der Suche nach der grösseren Heimat. Salzburg – Wien 1996. Frommelt, R.: Paneuropa oder Mitteleuropa. Einigungsbestrebungen im Kalkül deutscher Wirtschaft und Politik 1925–1933. Stuttgart 1977. Gürge, W.: Paneuropa und Mitteleuropa. Berlin 1929.

Jestliže vezmeme například typicky středoevropská města, jako jsou Praha, Krakov, Vídeň, Brno nebo Budapešť, lehce zjistíme nápadnou podobnost a převahu společných míst v architektuře, výtvarném umění, v kultuře obecně, v písemnictví, ale také v mentalitě apod. Řada těchto rysů je obecně evropská, řada však úžeji středoevropská. Všude tak či onak, více či méně je tu gotika, renesance, manýrismus, baroko a rokoko, různé pseudoklasické styly, secese a konstruktivismus a avantgardní přístupy, někde byla slabá, jinde silnější reformace a barokní protireformace či strohé styly protestantské apod. To se však netýká jen několika velkých měst a tradičních politických a kulturních center, je to jev všeobecný zasahující celé teritorium a projevující se v detailech a v menších městech. Například dnešní hlavní město (od 1986) Dolních Rakous St. Pölten (Sv. Hipolyt) v sobě koncentruje jevy a osobnosti společné podstatné části středoevropského prostoru: zbytky gotiky, renesanční jádro s barokizující přestavbou, secesní domy ze zlomu 19. a 20. století: radnice z počátku 16. století s barokní místností starosty (1722), františkánský rokokový kostel, ale také Museum im Hof (expozice dělnické hnutí), barokní Institut anglických slečen, Kremžská a Vídeňská ulice zahrnující stavby renesanční, barokní a secesní, osobnosti, jako např. Jakob Prandtauer a Daniel Gran, vytvářely architekturu a výtvarnou podobu rozsáhlé části středoevropského regionu; když k tomu připočteme tradici středoevropského židovství (synagoga byla zničena r. 1938, dnes je obnovena), dostáváme se k společnému středoevropskému profilu, k městu jako emblému středoevropanství. Jestliže se Katolická univerzita a její filologické katedry sídlící v Pilisczabě pokoušejí rekonstruovat toto vědomí, je to důkaz síly tohoto fenoménu i toho, že středoevropské trauma, odcizení, samota a tragédie se mohou stát – při jiném „nastavení“,

---

Hantos, E.: *Das Donauproblem*. Wien 1928. Hantos, E.: *Das Geldproblem in Mitteleuropa*. Jena 1925. Hantos, E.: *Das mitteleuropäische Agrarproblem und seine Lösung*. Berlin 1931. Hantos, E.: *Die Handelspolitik in Mitteleuropa*. Jena 1925. Hantos, E.: *Die Kulturpolitik in Mitteleuropa*, Stuttgart 1926. Hantos, E.: *L'Europe centrale. Une nouvelle organisation économique*. Pars 1932. Hantos, E.: *Mitteleuropäische Eisenbahnpolitik. Zusammenschluß der Eisenbahnsysteme von Deutschland, Österreich, Ungarn, Tschechoslowakei, Polen, Rumänien und Jugoslawien*. Wien 1929. Hantos, E.: *Mitteleuropäische Kartelle im Dienste des industriellen Zusammenschlusses*. Berlin 1931. Hantos, E.: *Mitteleuropäische Wasserstraßenpolitik*. Berlin 1932. Hodža, M.: *Federácia v strednej Európe a iné štúdie*. Bratislava 1997. Hösch, E. – Seewann, G. (Hrsg.): *Aspekte ethnischer Identität: Ergebnisse des Forschungsprojekts „Deutsche und Magyaren als Nationale Minderheiten im Donauraum*. München 1991. Jahn, E.: *Bibliographie zur Mitteleuropa Diskussion*. Beilage. *Zeitschrift für Politik und Kultur im Mittel- und Osteuropa*, Nr. 21, November 1988. Krebs, H.: *Panuropa oder Mitteleuropa*. München 1931. Kühl, J.: *Federationsphäre im Donauraum und in Ostmitteleuropa*. München 1958. Meyer, H. C.: *Drang nach Osten. Fortunes of a Slogan-Concept in German-Slavic Relations, 1849–1990*. Frankfurt am Main – New York – Paris – Wien 1996. Meyer, H. C.: *Mitteleuropa in German Thought and Action 1815–1945*. The Hague 1955. Naumann, F.: *Mitteleuropa*. Berlin 1915. Pospíšil, I. – Gazda J. – Holzer, J.: *Integrovaná žánrová typologie*. Brno 1999. Pospíšil, I.: *In margine tzv. slovanství (Na okraj studie Miroslava Mareše Slovanství a politický extremismus v České republice)*. *Středoevropské politické studie – Central European*.

„nasvícení“ – výhodnou polohou, resp. modelovým uspořádáním i pro jiné celky tohoto typu.

Podstatnou část své tvorby situoval Ota Filip do Ostravy, kdysi národnostního kotle, v němž se zmítaly životy Slezanů, Čechů, Moravanů, Poláků, Němců a Židů. Například v románu o Lozkovi jde o časové rozpětí od konce 20. let do srpna 1968. Autor osciluje mezi konfesním a kronikovým typem prózy. Tyto typy jsou na první pohled v polárních pozicích, ale jinak rotují kolem osy stejného cyklu: blíží se a vzdalují, ale také se prolínají, prostupují a protínají. *Nanebevstoupení Lojzka Lapáčka* je sice na první pohled osobní výpověď, tedy konfesí, ale současně jde o kronikovou stavbu či kronikové pásmo, které zabírá dlouhou dobu a změny, které se v tomto údobí s lidmi dějí. Velký svět politických a národních zápasů se lomí do tragikomického světa obyčejných lidí soustředěných kolem fotbalového klubu SK Slezská Ostrava. Vyprávění je založeno na tradičním postupu prolínání časových rovin a na proudu vědomí. Základním rysem Filipových postav je nezakotvenost, vykořeněnost, věčné hledání a bloudění, věčné kompromisy, upoutání ideály i jejich zmarňování. V románové kronice o Lozkovi Lapáčkovi je zmíněná vykořeněnost zcela zjevná a demonstrativní: Lojzek vlastně nepatří nikam; je Čech, ale chodí do německé školy, otec slouží ve wehrmachtu, on sám po válce vstupuje od komunistické strany. Na osudech jednotlivých postav ukazuje na blbství nacionalismu a stádnost, která středoevropskému prostoru latentně hrozí a která v lokalitě vypadá směšně. A je tu navíc bolest paměti: lidé jsou namnoze převlékači kabátů, samozvaní soudci druhých a sekyrářství se jim stalo celožitvotním posláním.

Když jsem vícekrát psal o žánru tzv. románové kroniky, uvědomoval jsem si, že tento útvar, pružný a dynamický, se může plnit různými tématy a může také volně přecházet v jiné dynamické struktury. V každém případě je to útvar, který je emblémem přechodnosti, hraničnosti, pomeznosti: je to jen zdánlivě paradoxní, neboť prostorová ukotvenost žánru je rozptylována časovými pohyby a nelitostnou kategorií změny, která vše bere s sebou a nic nenechává na svém místě. Je tedy kroniková struktura paradoxní již svou podstatou.

Najdeme ji také ve Filipově zatím posledním románu *Sedmý životopis* (HOST, Brno 2000, německy v S. Fischer Verlag, podpořeno Bosch-Stiftung ze Stuttgartu). Zdánlivě tajemný název vysvětluje na počátku sám autor: „Spočítám-li své životopisy, o kterých vím, že existují, dostanu číslo sedm: první je ten skutečný, který jsem žil a žiju, druhý životopis je zkrácený, určený pro úřady, pro cizí použití a pro jiné méně smysluplné účely. Následují další čtyři životopisy, které jsem pomocí literárních šifer, fantazie a zauzlenin napsal ve čtyřech románech (*má tím na mysli Cestu ke hřbitovu, Nanebevstoupení Lojzka Lapáčka ze Slezské Ostravy, Souboje, Touhu po Procidě* (jen něm. jako *Die Sehnsucht*

nach Procida – pozn. ip). Můj sedmý životopis začal v pátek dne 13. července 1951 černým inkoustem krasopisně v úředních hlášeních sepisovat a protokolovat podplukovník, později plukovník František Fic, velitel 1. OVZS, 6. oddělní, 8/4281, zelený čert, kterého mi přidělil samotný Satan...“⁸⁸

Dalším podstatným rysem románové kroniky je oscilace mezi „velkým světem“ a „velkými dějinami“ na straně jedné a „malým světem“, „intimním světem“ jedince na straně druhé. Kromě toho je konfese spjata s vykořeněností a pohledem ze strany, které román spojují také s tradicí pikareskního románu – vypravěč sice nemá negativní vlastnosti vychytralého a často bezohledného pícara, ale jeho pouť životem bez pevného názorového ukotvení, jeho život zmítaný chaoticky od pólu k pólu se tak může jevit.

Sedmý životopis se liší od předchozích silně autobiografických románů téhož autora tím, že zde se dokumentárnost, fakticita prolamuje oscilační osou fakt – fikce a románovou fikci potlačuje. Jinak řečeno, umělecký tvar má svůj rytmus: najdeme zde místa zcela dokumentární, na druhé straně je tam dostatek prostoru pro fabulaci, která se přiklání spíše k vrstvám fiktivním.

Autor tento tlak dějin, pnutí velkého a malého příběhu (historie, history, histoire, story = příběh) vidí v úvodu takto: „Z těch sedmdesáti let mého života ve dvacátém století mi v této knize vystačí jen pro mě rozhodující třináct let mezi jarem 1939 a říjnem 1952, tedy období mezi mými devíti a dvaadvaceti lety, kdy mě v srdci Evropy polámaly, semlely a nakonec do zbytku života vyplivly zkurvené dějiny, tehdy v moci zločinců Hitlera a Stalina. Na začátku jednadvacátého století a třetího tisíciletí mám jen jedno, myslím si, skromné přání: pokud žiji, nechci už zažít žádné dějiny, ani velké, ani malé, ani vznešené, ani podlé, žádné převrasy, žádné revoluce nebo dokonce války, žádné režimy opovrhující lidmi a už vůbec ne falešné mesiáše a jejich ideologické koňské kúry. V uplynulých sedmdesáti letech svého života jsem, aniž bych opustil střed Evropy, přežil sedm režimů, třináct prezidentů, jednoho Adolfa Hitlera a jeho tisíciletou říši, která, a to jsem měl velké štěstí, pro mne trvala jen šest let, jednoho Stalina, sedm bolševických generálních sekretářů komunistické strany a v letech 1948 až 1974 jedno věčné přátelství k Sovětskému svazu. Třikrát jsem změnil státní občanství, dvakrát řeč a dvakrát jsem ztratil domov, a to vše v nemocném a tuze neklidném srdci Evropy. Mám dějin plné zuby. Přeji si, aby mi už daly pokoj, aby na mě už konečně zapoměly.“⁸⁹

Ve Filipově pojetí jsou dějiny neustálým zmarňováním kreace, konstrukce, dobra a vzájemného porozumění. V tom se tato Filipova ideová poloha podobá historickým

88 O. Filip: *Sedmý životopis*, HOST, Brno 2000, s. 5 (dále: Filip).

89 Filip, s. 7.

románům jiného českého autora, který o středoevropském osudu pojednal neméně tragicky – Vladimíru Körnerovi (nar. 1939).

Oba autoři vidí jako podstatný problém středoevropské tragédie různé ideologie opřené o filozofii nebo o nacionalismus či národnostní a sociální slepotu, nízkou míru tolerance a schopnosti integrovat vnější podněty. Dnešní Evropou vede řada historicky zvrásněných frontových linií: ve Filipově románu je věnována řada stran tomu, jak hlavní hrdina po válce dostává československé státní občanství, ačkoli neustále žil na stejném území: poněkud to připomíná obehnanou anekdotu o muži, který žil v Rakousku-Uhersku, pak v Československu, Maďarsku, Sovětském svazu a v samostatné Ukrajině, aniž by se hnul z Mukačeva. Teritoriální parcelace území vedla k vytváření národních historií a obcházení a zastírání společných míst: toto retušování středoevropské identity vedlo ovšem k snazšímu prosazování vyhraněných ideologií. Komunistický převrat roku 1948 líčí v poetickém kódu Milana Kundery, který podobně líčí vyhraněné a vážné politické události: zatímco na náměstí křičí lidé vítající nový pořádek, vypravěč právě ztrácí na špinavé pohovce v jedné z pražských pasáží svoje panictví se zestárlou, neuspokojenou ženou. Zatímco se všude oslavuje, on spolu se svým komunistickým strýčkem, vězněm nacistického koncentračního tábora, který však již ze stranických iluzí vystřízlivěl, míchají mazlavé mýdlo, které dodávají do veřejných provozoven na mytí špinavých podlah – a tím se živí. Přebat je spojen se špinou pohovky a nechutnou alkoholicko-sexuální iniciací a s pachem mazlavého mýdla.

Ostravský, severomoravský, slezský původ si nese hlavní postava *Sedmého životopisu* do Prahy: jeho pohled na napjaté vztahy je nyní nutně „rozředněnější“, neboť ví o relativismu dějin a národů více než jiní: rádobý národnostně unifikované prostředí Prahy je připraven citlivěji chápat jako historicky zvrásněný prostor, jímž procházely generace různých národů, pražská místa nejsou pro něho němá, ale promlouvají jimi staletí multikulturnosti. Když se dostává na práci do archivu Mladé fronty a pak do redakce, zdůrazňuje právě fakt, že to bylo v prostorách, kde působil výkvět pražské německé literatury: „Pod střechou Mladé fronty jsem v archivu poznal hrbatého dr. Jana Holého, svého šéfa, buržoazního živla, který se po únoru 1948 v archivu zachránil a schoval. Na podzim roku 1948 mi dr. Holý otevřel dveře do uzamčeného archivu Prager Tagblattu a uvedl mě, jak řekl, do zbytků pražského německého literárního a žurnalistického nebe, které se v březnu 1939 zřítilo do nacistických pekel. Pražské literární a žurnalistické nebe leželo zaprášené v regálech ve dvou uzamčených místnostech pod střechou Mladé fronty; klíč k němu měl jen dr. Holý. Jednoho dne nadzvedl dr. Holý psací podložku na svém pracovním stole pod hnědou, hladkou kůží ležel klíč. Až budeš mít chvíli volna nebo po práci, prohlídni se archiv Prager Tagblattu, nebo to, co se mi podařilo zachránit. Jestli

tě to ale opravdu zajímá. Po práci nebo v nočních směnách, kdy byl v archivu klid, jsem mizel v zaprášených místnostech a četl a četl Prager Tagblatt, rukopisy článků a korespondenci redakce z let 1934 až 1937. Pod střechou Mladé fronty, v prachu, v horku i v zimě, ve světle jediné žárovky pod stropem mě mýjela část velkolepých dějin Prager Tagblattu, četl jsem jména, která jsem dosud ani neslyšel. Dr. Holý tvrdil, že v archivu leží přes pět tisíc dopisů, nejméně dva tisíce rukopisů, dosud neregistrovaných a nepodchycených svědků slavné minulosti, a navíc nejméně polovina redakční knihovny. Četl jsem zažloutlé stránky Prager Tagblattu, listoval jsem korespondencí i rukopisy a objevoval postupně německý svět, který jsem dosud neznal: nesčetná jména psaná noblesní německou frakturou, tehdy neznámá, se mi znovu vybavila až o čtyřicet let později, kdy se postupně vracela do Prahy. Pamatuji si dodnes: jednou na podzim jsme oba, já i dr. Holý, měli mimořádnou noční službu v archivu; v New Yorku začínalo podzimní zasedání Spojených národů a redaktoři nás žádali, abychom jim v našich neustále aktualizovaných seznamech vyhledávali, jak se správně píšou jména anglických, francouzských i jiných politiků, citáty z řečí atd. Po půlnoci, když už byl klid a rotačky ve sklepe roztráslly chatrné zdivo redakční budovy, přisedl si dr. Holý k mému stolu. Znáš Franze Kafku? To jméno jsem už slyšel, byl to pražský židovský spisovatel. Dr. Holý sklonil hlavu. Měl jsem štěstí, že jsem ještě v Praze zažil Maxe Broda. Kdo je Max Brod? Dr. Holý se tiše usmál. Je pravděpodobné, že všechno, co se v uzavřeném archivu pokouším zachránit, se jednou ztratí, že to někdo zašantročí, že vše zmizí z archivu i ze světa. My dva jsme jediní v celé Praze, a to je na věci smutné a absurdní, kteří dnes čtou staré ročníky Prager Tagblattu, listují v redakční korespondenci. Připadám si, jako bych se hrabal v závějích hřbitovního listí. Čteme a čteme dopisy, rukopisy a články autorů, kteří byli zavražděni v plynových komorách nacistických koncentráků nebo museli z Prahy v březnu 1939 utéci a žijí, jestliže žijí, kdesi v cizím světě. V žádném případě se už do Prahy nevrátí. Bez nich jsme zchudli. Dr. Holý se naklonil dozadu; připadalo mi, jako by se propadal do stínu. Přichází doba zapomínání, a ta bude, Oto, velmi zlá! Dr. Jan Holý byl skeptik. Pokud mohl, raději se dvěma patrům pod námi, redakci Mladé fronty, vyhýbal a raději, jak říkal, dolů nahoru nechodil a posílal tam stále častěji mě, abych za něho cosi vyřídil, vzkázal nebo předal. Důvěřoval jsem dr. Holému; jeho smutek, jeho melancholický skepticismus mě však znepokojoval, přesněji řečeno rušil můj první dobrý podzim. A na podzim 1948 jsem zažil skutečný zázrak: na počátku stalinského teroru hrbatý archivář dr. Jan Holý, jeden z nejvýznamnějších lidí, které jsem v životě potkal, otevřel dveře do německého světa, hlavně do literatury. První německá kniha, kterou jsem dobrovolně četl, byl Meyrinkův Der Golem; dnes ani nevím, proč jsem ze zaprášeného regálu vytáhl právě Golema. Pod střechou Mladé fronty v Panské ulici číslo osm jsem celý podzim

a následující rok doslova hlta! německou literaturu a německo-židovskou pražskou literaturu. Někdy, když jsem na noční zmožen únavou třeba nad Rilkeho Elegiemi z Duina, samozřejmě v německém originálu, nebo nad Musilovým románem *Die Verwirrungen des Zöglings Törleß*, jehož český titul dodnes neznám, usnul, zdálo se mi pořád dokola, že otci Bohumilovi odpouštím část pro mě nešťastného pátku dne 1. září 1939, kdy mě přes celou Slezskou Ostravu táhl do německé školy a já brečel a řval, ale nebylo mi to nic platné.

O necelých deset let později jsem poznal, že kromě němčiny, kterou vtloukl do hlavy mrkvožravý nácek obrlerer Herbert Nitschke a nadobro mi ji v moravskoostravském německém gymnáziu zprotivila ta nacistická koza dr. Birgit Lenzová – i pro ni jsem byl jen Polívka, vasrpolak nebo Ersatzteutone –, čili náhražkový teuton, existuje ještě jiná, velkolepá němčina a německá literatura vznešená a krásná, ohromující a pravdivá.

Pod střechou bývalého Prager Tagblattu jsem znovu objevil řeč, kterou jsem do podzimu 1948 popíral. Němčina mi pojednou zněla a zpívala v jemných tónech, někdy zaburácela, jindy mi kreslila, jako v Rilkeho Sonetten an Orpheus a ve Werflově *Der Weltfreund* – české tituly neznám –, dosud neslyšené a nevidané poetické obrazy, které snad lze vypsát a veršem vykreslit jen německy. Od Franze Kafky jsem nejprve četl jeho knihu s titulem *Amerika*, prvních osmadvacet stran, povídku o topiči, mě tak zklamalo, že jsem Ameriku už dále nečetl; až později jsem ji dočetl v českém překladu. Po zklamání s Kafkovým topičem mi dr. Holý doporučil jeho *Proměnu*. Byl jsem nadšen!⁹⁰

Román *Sedmý životopis* lze tedy číst nejen jako poněkud kajícnou zpověď člověka, který jako velmi mladý selhal a nyní hledá pro svůj mladický čin vysvětlení a ospravedlnění v okolnostech a době, ale také jako zprávu o střeoevropské dimenzi a nelehkém střeoevropském osudu, který je spojen se schopností někdy až nemorální adaptability, ale také s citem pro jinakost: zatímco jeho platonická pražská milenka Marie Holečková tuto toleranci v duchu doby necítí a diví se, jak může číst tak strašné a podivné věci, jako je Kafkova *Proměna*, on sám cítí, že emblematická povídka promlouvá nejen k roku 1915, kdy vznikla, ale k době, kterou prožívá, k době zapomnění a deformace kulturních hodnot.

Tato situace přináší v románu nejen citlivost a adaptabilitu, ale také skepsi a podivný humor. Navazuje tu na linii svých oblíbených pražských německých autorů a ti zase na ruskou tradici Gogolovu, tedy humor jako tragikomika v širokém slova smyslu. Ve Franzi Kafkovi humor funguje jako svého druhu katarze, katartické prohlédnutí a demystifikace. V povídkách a podivuhodných pseudobajkách exponuje Kafka absurdní situace, které činí výchozí, známé příběhy směšnými a protismyslnými, nebo jim dává novou

90 Filip, s. 198–201.

interpretaci. Humor vzniká z konfrontace obecně přijatelného nebo přijatého a nepřijatelného nebo nepřijatelně neobvyklého: vždy znamená vykojení, vykořenění, počátek nejistoty. U Filipa jsou humorné epizody, v nichž se konfrontuje převrat roku 1948 s vařením mazlavého mýdla nebo se souložením na špinavé pohovce, humorné epizody z redakční práce v Mladé frontě jsou rámovány tragickým vnímáním Prahy a jejich kulturních míst, která jsou opuštěná a ocitají se v kulturním vakuu, humorná je epizoda se zaváděním ruské hry gorodky v českém prostředí, ale tato humornost je zase rámována postavou Zdeňka Hejzlara, s nímž se pak autorský vypravěč setkává v jeho švédském exilu nad ohřívaným bochníkem bavorského chleba. Filipův humor je z rodu širokého humoru mobilizujícího lidskou psychiku, v němž jsou nečekané a komické epizody zmarňovány celkovým tragickým zarámováním příběhu a skeptickým a bezvýhodným pojetím dějin. Podobně se tu objevuje estetická vizualizace klíčových scén, ale také aktivizace hmatu a hlavně čichu: historie v pražských ulicích skutečně páchne – scény špíny, smradu, hnsu jsou zde emblémem dějinné bezvýhodnosti.

Zdálo by se, že nic nemůže středoevropský osud z této bezvýhodnosti vyvést, neboť selhání intelektuálů je zde až příliš zřejmé. Ale samo místo oněch „kulturních“ pasáží, které se skví jako diamant na šedivém pozadí kronikově konfesionálních litanických pasáží, svědčí o něčem jiném, přinejmenším o tom, co autor pokládá za svůj hodnotový svět. Kultury je málo, je slabá, je spíše věcí elity – tato elita však není totožná s elitou politickou nebo ekonomickou, ale jen s elitou kulturní, která prochází napříč sociálním spektrem; to současně znamená, že kultura spojuje lidi odlehlých osudů. Střední Evropa tu náhle vystupuje ze svého původního určení geografického, historického, politického a ekonomického a stává se stále více duchovním prostorem, virtuální realitou, která však prostupuje vše: působí povlovně, ale dlouhodobě, pohybuje se nikoli v jedincích, ale v generacích, počítá nikoli roky, ale staletí, svou ambivalentností a relativitou tuto ambivalentnost a relativitu překonává jako onen Filipův zasutý archiv Prager Tagblattu jiskří i přes letitý prach silněji než všechen lesk dočasných vítězů.